

Bertha Zoltán

„Haj, szegény nép, haj magyar nép”

(Illyés Gyula és a nemzeti sorstudat horizontjai)

„Nem ismerek még egy népet, amelyik ennyit szenvedett. Idedobva idegenek közé, mint a másformájú csibe a baromfiudvarba. Meg kellene vizsgálni, hogy a legrégebb értelemben van-e magyar nép? Jó alkatú, de semmi nemzeti tudata nincs. Amíg fel nem pofozzák, addig azt sem tudja, hogy van. Abban a sváb községben, ahová engem német szóra adtak, magyart gyalázó verseket, mondókákat tanultam németül... Népünk pacifista, mert keleti. Átenged mindent. Nem volt polgársága. Óriási tennivalók vannak. A statisztikák szerint a halálba megy. (...) Én éltem egészséges nemzetekben, tudom, hogy ott milyen az életműködés. Igen érdekes dolog magyarnak lenni, mert a végzet játékát láthatjuk anyanyelvi közösségünkben. Akik nem törekednek népünk megismerésére, hanem szétbomlasztottságát a maguk egyéni érvényesüléséhez használják fel, saját létüket is veszélyeztetik ezáltal.”

Egy huszadik századi magyar helyzetrajz, akár ma is aktuális állóképek (legfeljebb a folyamatos hanyatlás, ami mozgásnak látszik rajta), ezeréves történelmi sorsképletbe foglalva – és semmi prófétai hevület: hanem egyszerű, szintiszta igazságok világos számbavétele, noha a „végzet játékának” borzongató-titkos metafizikai távlataira is utalva egyszersmind. Ezt éppen a hetvenes évek elején fogalmazta-nyilatkozta így Illyés Gyula, de az ilyenféle folyton-folyvást feltoluló gondolatsorok mint ha egész életművének eszmei gerincét képezve ismétlődnének, s formálódna a katartikus írásművek lényegévé, végighúzódnak műnemek, műfajok sokaságán – a lírától a szociográfiáig, a regénytől a drámáig, az esszétől-tanulmánytól a naplójegyzetig. S azokon belül is mennyi változatban! Mert bármily tragikus is a látvány és a gondolat ténszerűsége, a hozzá illő hang nemcsak katasztrófizmussal, elégikus és fájdalmas borúval lehet átítatva, hanem lelkesítő aktivizmussal, megszenvedett bölcsességgel, sőt derűvel vagy akár összetett érzéseket kifejező iróniával is: vagyis a bele nem nyugvás lázító-serkentő energiáival. A diagnózis, a megszólalás komorsága vagy súlyosságúsága: tatárjárás- és törökkori, kuruc és romantikus siralmas énekek, nemzethalálképzetek hangulatát sűríti, keserű adys látomások (például: „S ha néhányan nem kiáltoznánk, / Azt se tudná, hogy őt pofozzák” /*A hőkölés népe!*) reminiscenciáit görgeti, a (Németh László-i fogalom szerinti) „sorsnyomás” légkörét evokálja; másfelől viszont határozott, céltudatos küzdelemre hív, ellenállásra és önvédelemre szólít fel, reménységre biztat, és feladatra kötelez: hogy „saját sorsunk a saját kezünkben legyen”. Elítéli a helyzetisztázást politikai erőszakkal is

meggátló, ledorongoló vádaskodást („soha nem íratott le gyakrabban, könnyedebben megrovó értelemben az, hogy búsmagyar, mint napjainkban”, „csak épp nem a baj megszűntetése, hanem növelése” érdekében – hangzik a hatvanas évekből), miközben a csupán a „lelki tunyaságot” fokozó busongást (a „hasztalan könnyecsorgatást”) szintén elhárítja. „Legyőzött országgént” „egy sors, egy nép, egy nemzet vagyunk, történelmünk tán sohasem látott mélypontján. Egyszerre kaptuk a legsúlyosabb döfést, aminek a kiheverése magában elég volna, és a legnagyobb lehetőséget a jövő teremtésére, amely máskor nemzedékeknek is sok lett volna. Iszonyú vérvesztéssel, borzalmas bajokból kell kigyógyulnunk, s közben eszeveszetten kell dolgoznunk. S a nemzeti lét motorja, a szellemi élet közben áll (...) Az ájult ember legelőször az eszméletét nyeri vissza. Nekünk a tagjaink mozognak, mielőtt eszméink mozognának. Ki mozdítja meg, ki téríti magukhoz ezeket?” – figyelmeztet Illyés (ezekkel a szavakkal ’70-71-ben), ugyanakkor a szembenéző bátorság magatartásmintáit kínálva: nemzetünket „a halál fenyegeti, gyötrelmes haldoklással kívüle. Egy okkal több, hogy ne csüggesztő, hanem fölényes, már-már kihívó tekintet villanjon a szemből, mely állapotát vizsgálja”. Az elszántság megint felrázó Ady-igéket idéz („bármilyen áron meg kell védeni” egy „fenyegetet fajtát”, mert „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára” / *Vallomás a patriotizmusról*), s ugyancsak Adyra is rímelnék a Németh Lászlóra emlékező vers, az *Üdvösség vagy halál* radikális tézis-sorai: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja”. De hasonlóképpen állapítja meg, szinte szenvtelenén fojtott szenvedéllyel, vagy legalábbis az igazmondás kegyetlen-intő hűvösségével a rettenetes ötvenes évek végén is: „A magyar pusztuló nép. Olyan mégpedig, amelybe a pusztulás elemeit a főlháborodás nyomta. Irigyei főlháborodása, hogy mit díszleg itt ez a jöttment, s a saját főlháborodása, hogy mit keresek én itt ennyi rosszakarat közt. Olyan pusztuló hát, amelyet nemcsak érdemes, hanem mintegy interkontinentális kötelesség megmenteni. De mivel senki más nem fogja megmenteni – azért, mert nem ismeri –, őt magát kell abból interkontinentális érdekből a megmentésre fölbiztatni. Ennek az első lépése, hogy a pusztulását elébe tárjuk: megismertessük őt először is a sorsával (...) a magyarság pusztulását legelszántabban a legelszántabb védelmezői ábrázolják”; „Nem kaptunk igazat, s hirdetniük kell az igazságot. Demokráciát kell hirdetniük, s minket kihagytak a népek demokráciájából. Egyenlőséget hirdetniük, s a magyart nem ismerik el egyenlőnek. Minden népet meg kell becsülni, hirdetniük, s a magyart – épp csak a magyart – nem becsülte senki”. Mindemellett erős és ösztökélő dinamizmussal, hangsúlyokkal jelenti ki: „Vannak úgynevezett pesszimista verseim. Aki személyesen ismer, tudja, hogy mondhatni, a zsigereimben optimista vagyok. Épp ez okozza tán a túl érzékeny reagálást az élet sötét jelenségeire”; „Rég túl vagyok azon, hogy a magyar nép jövőjét reménytelennek lássam. Sürgető gondjaim közé

tartozik mindazáltal, hogy hangot adjak végre azoknak a kétségbeesett jajoknak, amelyeket a magyarság iszonyatos romlása érzetén évtizedek óta hordozok magamban”.

Az ilyesfajta kettősségek, paradoxonok, látszólagos ellentmondások végigkísérik Illyés Gyula pályáját, s átszövik filozofikus világképének, racionális-bölcseleti jellegű létszemléletének egészét. Az avantgarde szabadvers depoetizáló törekvései, a modernista világlíra perspektívatágító inspirációi felől érkező hajol közel a szűkebb szülőháza tárgyi és emberi miliójéhez, kapcsolódik a népiség, a „petőfiesség” esztétikai hagyományaihoz is: a „magyar nép otthonos ritmusaihoz”, az „egyszerű, ősi és meleg emberséghez”, a „természet primitív és igazi életéhez” – ahogyan Babits Mihály jellemzi az új, a „második” nemzedéket felvonultató 1932-es versantológia szerzőinek látásmódját, így az Illyését is. „Párizst járt s a pusztán felnőtt fiú, beszéli a műveltség világnyelvét, és beszéli a népdal feledésbe ment konvencionyelvét. Költészetében úgy olvasztja össze a kettőt, hogy mondanivalója mind a kétfelé érvényes; a nép felé: egy feltörő osztály művelt szava; a műveltek felé: művelt szó a népből. Az új népiesség az ő mozgalmas, szívós szelleme révén magasabb levegőhöz, nagyobb láthatárhoz, jogosabb népszerűséghez jut” – ahogy pedig Németh László írja róla *Magyarság és Európa* című 1935-ös összefoglaló nagy tanulmányában. De különlegesen mély és összetett is ez az egyszerűnek tetsző újfajta realista tárgyiasság, ez a költői objektivizmus: mert leíró konkrétság és személyes érintettség különös szintéziséhez vezet: személytelenség és lelki bensőségesség, művészet és hétköznapi élet varázsos összefüggéseivel, vers és élet, szent és profán határainak összemosódásához („Szekezem zajától / Rebbent föl a hajnal, / A növekvő nappal / Nőtt a táj és a szívem! / Szülőföldem!). Olykor szinte bizarr asszociációkig ugrik ez a „köznapi mennyországra” vágyó tekintet: „Tehén, Egyetlen, Egy, Hatalmas ! / Innen is úgy látlak: az ég / a te négy hű lábodon nyugszik” (*Hősökről beszélek*); „Üdvözlégy, falu, üdvözlégy, atyám, üdvözlégy, ájtatos ökör” (*Tékozló*). A *tárgyilagosság lírája* (1933) című tanulmányában definiálja is a költő mindezeket a tendenciákat, szándékokat: „Ne magatokat, a környező világot vizsgáljátok, ez az igazi nagylelkűség, elég, ha a *hang a tiétek*”; „A költészet tiszta cselekvés tehát”. És valóban: Illyésnél a „nehéz földtől”, a „sarjürendektől” a tájhaza minden dimenziójáig, a társadalmi nyomorúságba szorított szegénység minden örökértékű emberi erőfeszítéséig, a „három öreg”, a „szegények rejtő, halk szeretete” láttán-érezten igazolódó szociális igazságtevés indulatáig, akaratáig: mintegy szakralizálódik az evilági, profán emberség teljessé táguló egész értékszférája. Így magasztosul fel az emberi munka, a teremtő tevékenység, a rendtevő, a magát és a világot szakadatlanul tökéletesíteni igyekvő – „szálló egek alatt” „rendet a romokban”, „könny közt reményt” építő – vállalás és kötelességtudat, cselekvéshozz; például a „mózesi két kőtáblává”, „szentegyház kettős tornyává” lényegülő mitizálódó kérges apai *Két*

kéz. A nemes értelem és munkálkodás egybeszövődő szimbólumaként, amely egység mintha valami archaikus, eredendő vitalizmussal telített, szekularizált, modern értelemvallás alapját is adná.

„Magyarország népe, / történelem mostohája, / kerekedj föl a pusztából / egy nagy új honfoglalásra” – hangzik, s a buzdító-forradalmi intonáció kezdettől összefonódik a rémlátások baljóslatúságával, merthogy éppen a fenyegető sorvadásveszély ellen kellene felindulni; a társadalmi és a nemzeti méltánytalanságok egész rendszerének a tarthatatlansága és tűrhetetlensége követeli a lét- és identitásvesztés megakadályozását; hiszen „Tűnnek a magyar falvak, bontja mind / fogas nyomor, halálos száradás (...) Mennyi van hátra? Száz év? Vagy ötvennel / több mégis ennél? (...) Itt élt, igen s évezredig se tudta / e földet itt megszerezni – magának. / Zselléreként tengett rajta, túrve-húzva / nehéz igáját, míg halálra fáradt (...) Ing már, egy intés: és nyugat felé / új nép karjába fordul a Dunántúl. // Nem harag: – bánat füstöl csak szívemben” (*Ének Pannóniáról*); „Elfogy az ország (...) Veletek mennek a dülők, / a falvak, templomok. // Nem lesz magyar a föld, amely / magyartól megürül” (*Nyugat felé*); s ugyanez szózatosságművészi, kesergő dallam-lüktetésben: „Ezer éve vár így itten, / ezer éve idegenben, / tépázva a szélben, éjben, / ezer éve útrakészen / ez a falu, ez az ország, / ez az egész Magyarország”; „Haj, szegény nép, haj magyar nép, / napod hátra mennyi van még, / talán halott is vagy már rég, / nem vagy több, mint hiú emlék, / már hantot rád én is vetnék, / ha nem a te fiad volnék” (*Magyarok*). A megmaradás kétségességével szembeszegülő és megharcoló történelmi példázattá emelkedik a Dózsa-felkeléstől az „ozorai példáig”, a népi heroizmus valahány megnyilvánulásától Zrínyi, Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Ady, Móricz, Bartók, Kodály és mind a többiek erkölcsi, történelmi, nemzeti, művészi cselekedetéig (a „tűzes trónon” is az „ígét” zengető, „Krisztusként” a „végtelent ölelve küzdő”, az „elsülyedt haza” feltámadásáért „félrevert” haranggal kongató, „az ígért üdvért, itt e földön, / káromlással imádkozó”, „sebezve gyógyulást hozó” hősiesség ezernyi változatáig) minden tett: amely megszenteli a viaskodásban, a gyötrelmes gondolati-morálfilozófiai dilemmák közül is felmagasodó, létjobbító humanitást. Hatalmas horizontokat átfogva, az etnikai feloldódás veszélyét is vállaló, szabadságkereső Árpád-honfoglalástól az európai és magyar progressziót együttesen jelentő genfi reformáció mozgalmáig – hiszen „maga az Isten se tudhatta másképp” –, s az esélyt tudatosító hittételekig, hitvallásokig: „Igy maradok meg hírvivőnek / őrzeni kincses temetőket. / Homlokodon lőhetnek, ha tetszik, / mi ott fészkel, égbemenekszik” (*Haza, a magasban*); „De lobogsz még, / szél-kaszabolta magyar nyelv (...) hűség / nyelve; a föl nem adott hit / tolvaj-nyelve” (*Koszorú*); „van, van lelke még / a ’nép’-nek, él a ’nép’ / s hangot ad!” (*Bartók*); „Megvívni, igen, a halállal, / a fürtelemmel. / Kimenteni, bemocskolódva, / egy tisztaságot” (*Teremteni*). Mert éppen az alternatíva, a bizonytalan kimenetelű, drámai történésfolyamat szilárdíthatja az elszánást, s minősítheti magasrendű,

transzcendens értékjegyekkel azt. S ezzel a meg nem alkuvó tisztánlátással, pontosabban: probléma-, sorsprobléma-látással lehetett litániás-lamentáló „egy mondatban” (*Egy mondat a zsarnokságról*) leleplezni azt, ami a két világháború közötti viszonyok (a „Szomorú béres”-től „A kacsalábonforgó vár”-ig, a „Puszták népe”-től a „Magyarok”-ig, a „Nem menekülhetsz”-től a „Nem volt elég”-ig megannyi remekműben feltárt-megörökített) elviselhetetlensége, majd a háború (például az *Egy év* ábrázolta) borzalma után következett: a magyarságot újabb, immár totális és sok évtizedes kiszolgáltatottságba, megalázottságba, zsarnokságba taszító pokoli hatalmi, ember- és nemzetellenes rendszert, a kommunista diktatúrát. „Csak az igazat” mondva kivetíteni (a morális értékskála szélein) egyén, történelmi személyiség, szabadság, forradalmiság, közösségi gondolkodás, illetve uralmi önzés, egoista érdek, behódolás, szervilis megalázkodás feszültségeit (a „Fáklyaláng”-tól a „Kegyenc”-ig, a „Testvérek”-től a „Dániel az övéi közt”-ig). Vagy az atomháborús veszedelem oratóriumos vizionálásával, a globális megsemmisülés – benne a kulturális-civilizációs leépülés, „elállatiasodás” – apokaliptikus látomássorával mégis az árnyalatokban teljes emberlétezés univerzális, mindenségteremtő lehetőségeit szögezni szembe: a gyökeres mélységekből felfelé és előre törő, szüntelenül „emberiesítő” „éden-teremtést”, az öntökéletesítő, életigazító, „isteni” jelentőségű – „kézzel, ésszel” egyszerre végzett – örök munkálkodást (*Az éden elvesztése*). A szellem nevében tiltakozni a mindennemű erőszak ellen, s vitathatatlan és fokozott hitelességgel szólni az egyetemes emberiség és emberség érdekében.

Mert a magyarság sorskérdései: nem egyszerűen nemzeti, hanem általános etikai, humánontológiai, kultúranropológiai létkérdések. Amikor Illyés a harmincas években azzal néz farkasszemet, és azon töpreng, hogy „miért pusztul a magyarság, és miért gyarapodik a németiség ugyanazon a területen, látszólag egyforma gazdasági és szellemi körülmények között”, azonnal hozzáfűzi: „nem a németek gyarapodása, hanem a magyarok pusztulása nyugtalanít”; „nem vagyok sovíniszta (...) ember vagyok, és minden ember, minden nép szenvedése egyformán fáj. Ha családomé, nyelvtestvéreimé, a népé, amelyből kiszakadtam, melyben élnem kell, egy fokkal jobban fáj: a fájdalom még ebben az esetben sem fog elvakítani. Megvetem, és semmi jót sem várok olyan törekvéstől, mely egyik nép boldogulását a másik rovására akarja kiharcolni” (*Magyarok*). És a „területhabzsoló térképszabdalással”, „már-már eszelős ceruzahúzásokkal” (*Beatrice apródjai*) Trianonban szétdarabolt magyarság ügyében, a kisebbségi magyar nemzetközösségek tönkretétele – „elemi emberi jogok sérelmét” okozó, beolvasztó-népelnyomó, már-már népirtó, „apartheid” (*Válasz Herdernek és Adynak, 1977*) politika – kapcsán ugyanígy vallja mindig: „Nem nemzeti elfogultság (...) arról szólni, hogy a magyar anyanyelvűek például az országukon kívül milyen helyzetben vannak; hogy miként szóródik szét milliós szám a világban a magyarság; hogy milyen egyéni tragédiák folynak

le milliószám ezért, mert emberek csak magyarul tudnak beszélni. Az sem nacionalizmus, ha magyarok csak magyar közösségben érzik jól magukat. Ezek örök emberi jogok, örök nemzetfölötti jogok. Ha (...) ezekről kell hangot adnom, (...) egyáltalában nem a saját magyar anyanyelvű közösségem iránti pártosságból csinálom. Hanem nagyon is európai nagy elvekhez és eszmékhez való ragaszkodásból. Ha tehát felemeltem a szavamat, Európa nevében beszéltem, nem nacionalizmust, hanem éppen nemzetfölöttiséget képviseltem vagy kívántam a magam szerény eszközeivel képviselni” (*Magyarság – Emberiség*, 1967); „ha én ma olyan helyzetű magyaroknak mondom, hogy óvakodjanak a nacionalizmustól, akik csak szenvednek a nacionalizmustól (...) akkor zavar támad” (*Lehet még nemzedék? /fölszólalás a fiatal írók 1979-es lakiteleki, Lezsák Sándor és a József Attila Kör szervezte tanácskozásán/*). Abszolút érvényű meghatározása: „A nacionalista jogot sért (más népekét, önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéért, hanem az Emberét, az Emberiségét)” (*Szakvizsgán – nacionalizmusból*, 1970). És számtalan ilyen távlatos tézise, metaforája állja az időt – az összmagyar irodalomról mint „ötágú sípról”, a „hajszályökerekről” – arról, hogy „nemzetemhez – bármely végzet adta közösséghez – azzal óhajtok tartozni, hogy vállalom. Valósággal vállalni kényszerülök. Mégpedig minél sanyarúbb helyzetben van (...) annál inkább” –, a „gordiuszi csomóról”, amelynek megoldója nem az „önhitt kard, hanem a találékony agy és ujj”, s a többiről. Vagy az olyan roppant horderejű kultúrtörténeti kérdésselvetése, hogy a tarthatatlan szegénység kötelező civilizatorikus felszámolásával miképpen lehet viszont fenntartani az abban az állapotban is megőrződött örök emberi-lelki, kulturális értékek kontinuitását? Mert „mikor volt műveltebb a puszták népe, akkor-e, midőn még hírét sem hallotta a betűnek, vagy most, amikor már hallotta? Hirtelenében nem merném eldönteni. Most nem művelt.” Emész-tő, de vállalásban és vallomásban kiélesített, mondhatni: „sziszifoszi”, morális-egzisztencialista, egyszersmind heroikus pesszimizmust sugalló paradoxonok ezek, a drámai sorsválasztás végső kényszerszituációi, mint a *Tiszták* főhősei, aki a biztos genocídium torkában jelenti ki: „soha érdemesebb nem volt küzdeni”; „épp a halál világít rá, mennyi értéket kell megmentenem!” Kideríthetetlen, hogy az „elrendelés” a véget vagy a túlélést determinálja-e: csak az elkerülhetetlen sorshordozás bizonyos. Mert „Sziszüphosz örökségének vállalása egyetlen lehetséges magatartásra kötelez: kidőlt sebes vállak helyén odavetni a vállat a megoldatlanságok sziklaköveinek”; és Illyés kimondta „a milliók létében felgyülemlett szorongást, bűt és bizakodást, ezeréves tanulságot és kiútkereső szenvedélyt, a szociális és nemzeti igazság szavait, a létező dolgok kíméletlen üzenetét s a Hiányok segélykiáltásait” (Sütő András); „lelkiismeret-ébresztő sikolyait” (Tamás Menyhért). Kimondta a személyes és közösségi emelkedés szükségképpeniségét és mikéntjét („Százszor lecsapva / te, népem, / te, mint a lapda, / keményen / szökj a magasba! /.../ Az dob-

jon / föl, mi lelökne! /.../ A próba: túrni! / S a mélyből / föl –, kikerülni! /.../ Zárt foggal, jobban / mint régen, / megmakacsodtan / reményben, / mondd: így is jól van /.../ törj magadra / hagyatva, / világ legalja / magyarja / még magasabbra!” / *Lapda*/), nemzet és igazság, léttisztetség, becsület és erkölcsi önérték, sors és jóvátétel, ethosz és ethnosz összekapcsolásának lehetőségét, követelményét – akármilyen körülmények között is („Vesd szemed fel a mennyboltra, / nem mintha kegyelem honolna / vagy irgalom ott, / de mégis így mondd, hogy ostorozzatok. // Ne nézz azokra, akik vernek, / mert jöhet nap, mikor kegyelmet / a rosszak, a jók / között majd egyaránt neked kell osztanod. // Eljő s te örvendj: míg más kérked, / te már a vezeklést is végzed, / mert van perc, mikor / épp ahhoz áll a Jog, kit túlon túl tipor. // Mert van ütés, melytől a vesztes / nyerő: a bűnös áldozat lesz, / amely már felold, / oldja a nyelvet is, mely bűn-béklyózta volt. // Akkor se tudd: sárt kik dobtak rád, / légy magad, magyar, az igazság; / drót, sár, vér felett / hogy én is folttalan lépdelhessek veled” / *Folttalan*/). És kimondta, hogy a „magyar az, akinek jellemzésére azt mondhatjuk el, amit a tökéletes emberről gondolunk”; „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek” (*Ki a magyar*). Mint ahogy Adytól („Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban”) Babitsig („az Igazság maga sem kívánhat itt egyebet, mint fölemelését ennek a boldogtalan népnek, melynek oly fájdalmasan *igaza van*”), Kosztolányitól („Hát igenis lenni, lenni: első-sorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni”) József Attiláig („adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyar-nak”), Kós Károlytól („A mi igazságunk: a mi erőnk”) Reményik Sándorig („Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*”), Makkai Sándortól („A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul”) Tamási Áronig (aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas”), Wass Albertig („mennél jobban sikerül embernek lennem, annál igazabb, tisztább és termékenyebb lesz magyarságom is /.../ egységes a magyarság akkor, ha minden magyar emberebbé lenni igyekszik, hogy ezáltal magyarabbá váljon”), Németh Lászlótól („a magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, emelkedő nemzet”), Veres Pétertől („a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkodás és a nemes magatartás”) Utassy Józsefig („EMBERNEK MAGYART, / MAGYAR-NAK EMBERIT!”) – Illyéssel együtt mindmegannyi klasszikusunk az emberséget és a magyarságot szétfépethetetlenül összeforrasztó morális nemzeteszme örökérvényű időszerűségének a példaadó tanúságtevője, halhatatlan szószólója volt. S a veszélytudaté is; hiszen – ahogyan *Elfogy a magyarság?* című cikkében Babits tisztán kifejtette – „egy lélek hal itt meg – s az véletlenül a mi lelkünk”; „az író a lélek embere, s egy nyelv, egy nemzetiség halála egy lélek halálát jelenti. Nem épp nacionális érzésről van itt szó, s szinte azt mondhatnám, amit Illyés: bármely nemzet kivé- zése ilyen tragikus görccsel markolná szívemet. S azt, amit Széchenyi: mindig

méltó feladat egy nemzetet megmenteni az emberiségnek. Egy színt a csokornak, egy hangot a koncertnek.” – És éppen részint külföldieknek szánt angol nyelvű tanulmányában legutóbb Dávidházi Péter is rámutatott, hogy Illyés mint par excellence nemzeti költő milyen hatásosan tudta integrálni az egyetemes és egyben felrázó biblikus-prófétikus hagyományokat („Illyés’s oeuvre is a fine example of how efficiently the emblematic figure of the national poet could integrate prophetic traditions”).

Illyés Gyula, „a példa pátriárkája” (Lászlóffy Aladár), aki Csoóri Sándor szerint „korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete katartikus nagy versét” és minden műfajú műveit, s akinél (Cs. Szabó Lászlót idézve) „költőfejedelmként” senki nem tett többet azért, hogy nép és nemzet „végre békésen azonosuljon” (hiszen „a nemzetet csak a nép révén lehet megmenteni – a népet pedig csak a nemzet megőrzésével” /Sötér István/): valóban egy nép *számadó*jává lett, ahogyan Czine Mihály jellemzi: forgatta az „Igazság, a Kultúra és a Humanitás nyújtotta kardot, s építette egybe Ozorát és Párizst”; s jelenti nekünk „a fölérkezett európaiságot; a nemzeti léttel összeforrottság emberi és művészi példáját. Az otthontalanokért való küzdelem lázát. A hazateremtés igényét. A birtokunkba vett történelmet. A testvériség szomját. Az anyanyelvi közösség vállalását. A hűség példáját. A társadalmi haladás és művészi modernség összetartozásának igazolását (...) olvasókönyveket a nemzet számára. Bátrabb igazságokat: hazát a szívben. Hazát a magasban”. A harmincas években ő „hozta fel Fülep Lajos papházából a dunántúli pusztulás hírért, s egyke, telepítés, német veszély jelszavával ő mozgatja meg először a középosztály mozgásra előkészített részét” (Németh László), s az ő egész életművében „öltött alakot az a nemzeti költészet, amely egyszerre tudott szólni a magyarsághoz és a nagyvilághoz. Illyés költészetének nemzeti hivatást kellett betöltenie; Európa üzenetét és igényességét közvetítette a népi irodalomba, és a parasztság törekvéseinek adott hangot a Nyugat körében”; hiszen „nemcsak a magyarságnak van szüksége az emberiségre és Európára, hanem az emberiségnek és Európának is szüksége van a magyarságra”; „midőn tehát Illyés a magyarság fennmaradása mellett érvel, az emberiség érdekeit is képviseli” (Pomogáts Béla). Irodalmunk nemzedékeket összekötő (Fekete Gyula szavával:) „családfője” volt. „Egy végtelen honfoglalás fejedelmeként figyelt” – s „azt a történelmi parancsot, melyet Trianon után meg kellett értenünk, a Bethlen Gábor-i magatartásmintát a leghibátlanabban ő valósította meg” (Kiss Ferenc). Arra tanított, hogy „emberként is csak annak a nemzetnek a fiaként tudunk élni, amelybe beleszülettünk vagy amelyhez önként csatlakoztunk, vállalva a vele való sorsközösséget”; mert ember és magyar között „nincs különbség és a kettő között ellentét”: „a magyar magyarként ember” (Borbándi Gyula). – Emlékezetével mindezek szerint tehát nem őt: magunkat – jelen- és jövőbeli sorsunkat mérjük.